

укладання шлюбів, правове регулювання сімейних відносин, суперечність між правом і традицією тощо.

1. Григоровський М. Учение святителя Иоанна Златоуста. – Свято-Троицкая Лавра, 2000.
2. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. – К., 1886; Неволин К.А. История Российских гражданских законов. – СПб., 1857. – Т. I; Загоровский А.И. Курс семейного права. – Одесса, 1902; Оршанский И.Г. Исследования по русскому праву, обычному и брачному. – СПб., 1879.
3. Павлов А.С. 50-я глава Кормчей книги, как исторический и практический источник русского брачного права. – М., 1887; Горчаков М.М. О тайне супружества. Происхождение, историко-юридическое значение и каноническое достоинство 50-й глав печатной Кормчей книги. Исследование по истории русского церковного права. – СПб., 1880; Григоровский С. О разводе: Историко-юридические очерки. – СПб., 1911. Добровольский В.И. Брак и развод: Очерк по русскому брачному праву. – СПб., 1903.
4. Цатурова М.К. Русское семейное право XVI – XVIII вв. – М., 1991; Власова И.В. Брак и семья у русских (XI – начало XX века) // Русские. – М., 1999; Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX вв.). Т.2. – СПб., 1999; Пушкарёва Н.Л. Русская семья X-XVII вв. в "новой" и "традиционной" демографической истории // Этнографическое обозрение. – 1996. – № 3; Пушкарёва Н.Л. Женщина в русской семье (X-XX века) // Русские / Отв. ред. В.А.Александров и др. – М., 1999; Лещенко В.Ю. Русская семья (XI-XIX вв.): Монография. – СПб., 2004.; Нижник Н.С. Правовое регулирование семейно-брачных отношений в Российской империи. – СПб., 2006.
5. Григоровский С. Сборник церковных и гражданских законов о браке и разводе и судопроизводство по делам брачным. – СПб., 1896.
6. Кормчая (Номоканон). – Гл. 49, Закон градский. – Грань 4.
7. Митрополита Фотия послание к Новгороду 1410 г. // Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археологической экспедицией Императорской Академии наук. – СПб., 1836. – Т.1.
8. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. – К., 1886.
9. Стоглав 1551 г. // Российское законодательство X-XV вв. – М., 1985. – Т.2.
10. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ). – СПб., 1830. – Т. V. – № 2789.
11. Розанов Н. История Московского епархиального управления со времени учреждения Св. Синода (1721-1821) // Чтения в Московском обществе любителей духовного просвещения. – 1869. – Кн. 7.
12. ПСЗ. – Т. XIX. – № 14229.
13. ПСЗ. – Т. XX. – № 14899.
14. Центральный державный историчний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф.59. – Оп.1. – Спр.7137.
15. ЦДАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.4400.
16. ЦДАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.8476.
17. ЦДАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.8476.
18. Любарт М.К. Семья во французском обществе: XVIII – начало XX века. – М., 2005.
19. Хадженал Джон. Европейский тип брачности в ретроспективе // Брачность, рождаемость, семья за три века: Сб. статей / Под ред. А.Г.Вишневого и Н.С.Кона. – М., 1979.
20. ПСЗ. – Т. VI. – № 3937.
21. ПСЗ. – Т. XVII. – № 12459.
22. Свод законов гражданских. – СПб., 1857.
23. Устав духовных консисторий // ПСЗ. – Т. XVI. – № 14409.

24. Победоносцев К.М. Курс гражданского права. – СПб., 1871. – Ч. II.

25. ПСЗ. – Т. III. – № 1612.

26. ПСЗ. – Т. XII. – № 9087.

27. ПСЗ. – Т. XIX. – № 14229; Т. XXI. – № 15295.

28. Кон И.С. Сексуальная культура в России: клубничка на березке. – М., 1997.

29. Ключевский В.О. Православие в России. – М., 2000.

О.Є. Сакало

ТИПОЛОГІЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ СЕЛЯН ЛИБОБЕРЕЖЖЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.: НА ПРИКЛАДІ СЕЛА НЕХРИСТІВКИ КУРІНСЬКОЇ СОТНІ ЛУБЕНСЬКОГО ПОЛКУ

На сучасному етапі розвитку соціальної історії та історичної демографії все частіше до поля зору дослідників потрапляють проблеми, пов'язані із вивченням типологічних особливостей різних форм сімейної організації. Зауважимо, що основу будь-якої сім'ї становить її структура. Саме цей елемент є підґрунтям для визначення типології домогосподарств в різних регіонах світу. Крім того, саме у XVIII ст., на думку багатьох дослідників, сім'я була основою соціальної та господарської діяльності. Слід додати, що в історичній науці побутує усталена точка зору, що до кінця XVIII ст. на теренах усїєї Європи поняття "сім'я" і "домогосподарство" ("двір") були синонімами [1, 118]. Серед факторів, що визначають структуру сім'ї, виокремлюють: економічні, суспільно-політичні, релігійні, територіально-географічні [2, 157].

Отже, об'єктом нашого дослідження виступають селянські домогосподарства села Нехристівки Курінської сотні Лубенського полку. Метою є вивчення типології сімейних домогосподарств за допомогою найбільш поширеної в сучасній історичній демографії класифікації П. Ласлетта. Також варто визначити показники найбільшої, найменшої та середньої населеності зазначених родин, проаналізувати їх структурно-поколінняний склад, порівняти отримані дані із результатами інших досліджень аналогічного спрямування.

Активні розробки в галузі вивчення структури сім'ї беруть свій початок із 60-70-х рр. XX ст. і пов'язані з іменами англійських істориків Дж. Хайнала та П. Ласлетта. Зокрема, Дж. Хайнал у своїй праці "Моделі шлюбів в Європі та їх розвиток" (1965) запропонував так званий порівняльний підхід до вивчення структури сім'ї. Проаналізувавши великий масив статистичних даних кін. XVIII – поч. XX ст., науковець запропонував умовний поділ усїєї території Європи за лінією Санкт-Петербург – Трієст на дві великі зони, у відповідності до пануючих моделей шлюбної поведінки. Головна відмінність між "західною" та "східною" моделями полягає у порівняно пізньому шлюбному віці населення Західної Європи, на відміну від східноєвропейського регіону [3, 14-15]. Підтримуючи погляди Дж. Хайнала, П. Ласлетт розробив класифікацію домогосподарств, в основу якої був покладений аналіз структури сім'ї. Усі різновиди сімейних домогосподарств, згідно з цією класифікацією, можна розподілити на три основні типи:

1. Просте, або нуклеарне, сімейне домогосподарство, що складається з однієї шлюбної пари з дітьми чи без них. Головною ознакою даного типу домогосподарств є те, що воно засноване на шлюбних зв'язках. Домогосподарство, яке складається з вдівця (вдови) з дітьми також вважається нуклеарним.

2. Якщо в простому сімейному домогосподарстві проживає ще хтось з родичів, то воно називається "розширеним". Таких родичів може бути декілька, якщо вони не утворюють шлюбних пар. В залежності від того, ким доводяться ці родичі главі домогосподарства, розрізняють розширення по висхідній, по низхідній або по боковій лініях. Шлюбна пара з дітьми і чоловіковим батьком-вдівцем вважається родиною, розширеною по висхідній лінії. Якщо ж главою домогосподарства все ще залишається цей батько, то це ж саме домогосподарство класифікується як розширене по низхідній лінії.

3. Якщо домова спільнота складається з кількох нуклеарних сімей, то таке домогосподарство називається мультифокальним. Сім'я, до якої належить глава домогосподарства, вважається первинною. Відповідно можна виділити підтипи, які розрізняються за розміщенням вторинної сім'ї на висхідній, низхідній чи боковій лініях від первинної. Два брати зі своїми сім'ями утворюють, наприклад, мультифокальне домогосподарство з вторинною сім'єю на бічній лінії.

Розширені або мультифокальні домогосподарства також називають складними [4, 270-271].

На теренах колишнього СРСР першість у сфері дослідження структури сім'ї належить російським та білоруським науковцям. Так, слід згадати праці Ю. Гончарова [5], В. Носевича [6, 7], В. Канищева [8]. Крім того, окремі аспекти цієї проблематики розробляли Б. Миронов [9] й В. Лещенко [10]. Українська ж історіографія звернулася до цієї теми лише в останні роки. Серед праць вітчизняних істориків назвемо роботи М. Крикуна [11], І. Ворончук [12], Ю. Волошина [13, 14]. Отже, очевидно є потреба в активізації досліджень у цьому напрямі.

Джерельну базу роботи склали сповідні розписи села Нехристівки за 1765, 1772 та 1779 рр. За своїм змістом та призначенням кожен сповідний розпис є обліковим документом церковного походження, що фіксував відвідування сповіді прихожанами тієї чи іншої парафії. Подібний облік був запроваджений на території Російської імперії в першій чверті XVIII ст., мав сталу та уніфіковану форму й із незначними змінами проіснував до 1917 р. [15]. Загалом, розпис містить детальну інформацію про поіменний та подвірний склад населення, надає можливість прослідкувати сімейно-родинні зв'язки в межах одного домогосподарства.

Усе населення Нехристівки традиційно було репрезентовано представниками трьох станів: духовенства (священники, дяки, паламарі), військових (козаки) і посполитих (селяни). В нашій роботі ми зосередимо увагу на дослідженні саме домогосподарств селян. Станом на 1765 р. населення Нехристівки становило 391 особу (197 чоловіків і 194 жінки) [16, 10]. З них 248 осіб (121 чоловік і 127 жінок) проживали у селянських домогосподарствах, яких нараховувалося 30. Таким чином, середня населеність цих домових спільнот становила 8,3 особи. Найбільше мешканців – 20 осіб нараховувала родина 37-річного Тимофія Андрєєва [16, 7-8]. Найменше – 3 особи

проживало у родині 50-річного Михайла Курочки [16, 9]. Поколінний склад цих домогосподарств був наступним: двопоколінні – 23 (76,7%), трипоколінні – 7 (23,3%) сімей. Типологічно родини розподілилися таким чином: 7 (23,3%) нуклеарних (простих), 3 (10,0%) розширених і 20 (66,7%) мультифокальних (складні – 76,7%).

Сповідний розпис за 1772 р. зафіксував у Нехристівці 33 селянських домогосподарства. У них проживала 271 особа (130 чоловіків і 141 жінка). Додамо, що загальна чисельність населення села зросла до 393 осіб [17, 20]. Отже, показник середньої населеності селянських родин дорівнював 8,2 особи. Найбільш населеним було домогосподарство 30-річного Тараса Васильєва – 23 особи [17, 18-19], найменш – родина 43-річної вдови Олени Андріївни – 4 особи [17, 19]. У 21 (63,6%) домогосподарстві проживали представники двох поколінь, у 12 (36,4%) – трьох. Аналіз структури цих сімей дозволив класифікувати їх наступним чином: 6 (18,2%) нуклеарних, 3 (9,1%) розширені та 24 (72,7%) мультифокальних (складні – 81,8%).

За наступні сім років (станом на 1779 р.) чисельність населення Нехристівки суттєво зросла – до 473 осіб (239 чоловіків і 234 жінки) [18, 21]. З них 355 осіб (182 чоловіки і 173 жінки) мешкали у домогосподарствах селян, яких нараховувалося 31. Отже, середня населеність цих дворів складала 11,5 особи. Найбільш населеною була родина 50-річного Тимофія Вьюна, вона налічувала 22 члена [18, 18]. Мінімальна кількість мешканців – 2 особи, згідно даних джерела, проживала у домогосподарстві 43-річного Якова Гори [18, 19]. У селі нараховувалося 1 однопоколінне домогосподарство (3,2%), 18 двопоколінних (58,1%) і 12 трипоколінних (38,7%). Відповідно до класифікації П. Ласлетта 9 сімей нами були визначені як нуклеарні (29,0%), 1 – як розширена (3,2%) та 21 – як мультифокальна (67,8%) (складні – 71,0%).

Порівняємо отримані нами результати із аналогічними даними інших дослідників. Так, у одній зі своїх робіт Ю. Волошин наводить показник середньої населеності домогосподарств українських сіл Стародубського полку – 8,9 особи [14, 220]. М. Міттерауер та А. Каган подають аналогічні дані стосовно сільських районів Ярославського повіту – 5,2 особи, Рязанської губернії – від 8,0 до 9,7 осіб, окремих регіонів Прибалтики – від 12,1 до 18,8 особи [19, 46-47]. М. Крикун визначив середню населеність для українських сіл Овруцького повіту у 6,6 особи [11, 27]. П. Ласлетт, проаналізувавши статистичні дані по 100 англійських селах за період з 1574 по 1821 рр., називає цифру 4,75 особи [20, 152]. Нагадаємо, що наші розрахунки середньої населеності домогосподарств коливаються у межах 8,2 – 11,5 особи. Таким чином, вони приблизно дорівнюють даним по Стародубському полку та Рязанській губернії, суттєво переважають показники середньої населеності сільських регіонів Англії та Правобережного українського Полісся й поступаються Прибалтиці.

Отже, в результаті проведеного аналізу ми дійшли наступних висновків. Середня населеність домогосподарств Нехристівки не була сталою й коливалася у межах від 8,2 до 11,5 осіб. В цілому, вона дорівнювала аналогічному показникові, визначеному

для українських сіл Стародубського полку. Найбільш поширеними у селі були двопоколінні родини. Водночас, їхня частка поступово зменшувалася – з 76,7% у 1765 р. до 58,1% у 1779 р. Розподіл домогосподарств, згідно класифікації П. Ласлетта, засвідчив помітну перевагу складних домових спільнот над простими. Частка перших упродовж досліджуваного періоду коливалася у межах від 71,0% (1779 р.) до 81,8% (1772 р.). Таким чином, ми дістали підтвердження тези про переважання на території Східної Європи, загалом і Російської імперії та Гетьманщини, зокрема, складних форм сімейної організації.

1. Волошин Ю. *Населення домогосподарств "государевых малороссийских описных раскольных слобод"* (за матеріалами "Генерального опису Лівобережної України 1767-1769 рр." // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2003. – Вип. 2.
2. Носкова А.В. *О влиянии различных факторов на сохранение до XX в. расширенной структуры семьи в России* // Вестник Московского ун-та. Сер. 18: Социология и политология. – 2005. – № 4.
3. Хадженал Дж. *Европейский тип брачности в ретроспективе* // Брачность, рождаемость, семья за три века: Сб. статей / Под ред. А.Г. Вишневого и И.С. Кона. – М.: Статистика, 1979.
4. *О классификации домовых сообществ (Разъяснения редакции к типологии домохозяйств Питера Ласлетта)* // Семья, дом и узы родства в истории / Под ред. Т. Зоколла. – СПб., 2004.
5. Гончаров Ю.М. *Городская семья Сибири второй половины XIX – начала XX в.* – <http://new.hist.asu.ru/biblio/gon1/>
6. Носевич В. *Ещё раз о Востоке и Западе: Структуры семьи и домохозяйства в истории Европы.* – http://dmo.econ.msu.ru/pc2001_history/advert/Vienna2000/nosevich.html.
7. Носевич В.Л. *Демографические показатели белорусского крестьянства во второй половине XVIII – первой половине XIX в.* // Компьютер и историческая демография: Сб. науч. тр. – Барнаул, 2000.
8. Канищев В.В., Гончаков Р.Б., Мизис Ю.А., Морозова Э.А. *Структурный анализ семьи. Тамбовская губерния, XIX – начало XX в.* – <http://www.kraeved.ru/tamboved/theses/>
9. Миронов Б. Н. *Социальная история России периода империи (XVIII – начала XX в.): В 2 т.* – СПб., 2003. – Т. 1.
10. Лещенко В.Ю. *Русская семья (XI – XIX вв.).* – СПб., 2004.
11. Крикун М. *Населення домогосподарств у Житомирському повіті Київського воєводства 1791 р.* // Україна модерна. – Львів, 2001. – Ч. 6.
12. Ворончук І. *Типологія і структура української селянської родини у XVI – XVII століттях (на матеріалі Волині)* // ЗНТШ. – Т. ССХLIII. – Львів, 2002.
13. Волошин Ю.В. *Структура сім'ї в поселеннях росіян-старообрядців Малоросії XVIII століття (на прикладі слободи Деменки Топальської сотні Стародубського полку)* // Історична пам'ять. – 2005. – № 1-2.
14. Волошин Ю.В. *Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII столітті (історико-демографічний аспект).* – Полтава, 2005.
15. Миронов Б.Н. *Исповедный и метрический учёт в имперской России.* – www.bmiroнов.spb.ru/
16. *Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО).* – Ф. 801. – Оп. 1. – Спр. 70.
17. ДАПО. – Ф. 801. – Оп. 1. – Спр. 309.
18. ДАПО. – Ф. 801. – Оп. 1. – Спр. 635.
19. Миттеррайер М., Каган А. *Структура семьи в России*

и Центральной Европе: сравнительный анализ // Семья, дом и узы родства в истории...
20. Ласлетт П. *Семья и домохозяйство: исторический подход // Брачность, рождаемость, семья за три века...*

І.О. Сердюк

ВИХІДЦІ З СЕЛА СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ ПЕРЕЯСЛАВА 60-х рр. XVIII ст. (ЗА ДАНИМИ ГЕНЕРАЛЬНОГО ОПИСУ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ 1765 – 1769 рр.)

Історичний аспект демографічних процесів в Україні дотепер залишається малодослідженим. Це стосується, зокрема, Лівобережної України другої половини XVIII ст. Втім, уже сучасники відзначали певні особливості розвитку народонаселення у зазначеному регіоні. "Велми мало члвекъ тамо умираеть: где са в яково стране на свет народжаеть" – йдеться у одному з віршів Кліментія Зіновіва [1, 38–39]. Поета, який був свідком міграційних процесів, що відбувалися на території Правобережної України та Гетьманщини у другій половині XVII – на початку XVIII ст. Інтенсивні міграції, спрямовані тоді на заселення Слобожанщини, Новоросії та інших регіонів, поєднувалися з переміщенням населення у межах одного полку. Такі процеси мали значний вплив на формування етнічного складу населення, розвиток окремих регіонів і населених пунктів, а тому не залишилися поза увагою вітчизняної історичної науки.

Основні напрямки та розміри міграцій на території Гетьманщини у другій половині XVII–XVIII ст. дослідив Олександр Гуржій [2]. Міграції, спрямовані на заселення Новоросії, вивчав Володимир Кабузан [3], йому ж належить ряд інших праць, присвячених руху українського населення до Росії [4], та монографія "Изменения в размещении населения России в XVIII – первой половине XIX в.", де є дані і про населення українських земель [5]. Міграційні процеси на Правобережній Україні у XVII – на початку XVIII ст. досліджені А. Муляром [6].

У переміщенні населення, на думку Олександра Гуржія, велику роль відігравали міста і містечка, через які проходили шляхи міграцій і які виступали акумуляторами сільського населення [2, 101]. Дослідники ранньомодерного міста вказують на селянство, як важливе джерело формування міського населення [7, 92], однак роль сільських міграцій у розвитку міст Гетьманщини до кінця не з'ясована, не вивчена структура міграційних потоків, їхні демографічні характеристики, доля мігрантів у місті.

Метою статті є аналіз структури міграцій із села до міста, їх напрями, економічне становище переселенців на прикладі Переяслава. За основне джерело ми взяли Генеральний опис Лівобережної України 1765 – 1769 рр. (в історичній літературі його прийнято називати Румянцевським). Це перепис населення і господарств Лівобережної України, що проводився за наказом Катерини II. Опис робився з фіскальною метою і закріплював існуючу стану приналежність взятих на облік осіб. Масштаби й зміст перепису роблять його унікальним джерелом інформації для вивчення історії населених пунктів Лівобережжя другої половини XVIII ст. 969 книг опису зосереджують відомості про 3,5 тис. поселень та їхніх